

Сергій Виноградський і містечко Городок (до 160-річчя від дня народження)

Галина Гуменюк
канд. мед. наук,
стар. наук. співроб.
Національного інституту
фтизіатрії і пульмонології
ім. Ф.Г. Яновського
НАМН України, м. Київ

Петро Кривий
депутат Городоцької
міської ради (2008),
м. Городок
Хмельницької області

25 травня 2012 року в місті Городок Хмельницької області відбулася подія, яка привернула увагу провідних наукових мікробіологічних центрів Європи. Тут, у затишному сквері, встановили перший у світі пам'ятник геніальному мікробіологові — *Сергієві Миколайовичу Виноградському*. Скульптор — заслужений художник України *Микола Обезюк*.

В урочистостях взяли участь відомі мікробіологи України. Відкриття пам'ятника першовідкривачеві явища хемосинтезу, основоположнику сучасної екологічної мікробіології *С.М. Виноградському* в Городку сталося не випадково. Містечко Городок Подільської губернії мало особливе місце в довгому, багатому на історичні події житті Сергія Миколайовича. Його батько, відомий київський банкір *Микола Костянтинівич Виноградський*, практична та ділова людина, для вигідного вкладення і збільшення власних капіталів купив Городоцький маєток у 1871 році в збанкрутілої поміщиці, баронеси *Н.Ф. Гейсмар* з аукціону. А прив'язаність *С.М. Виноградського* до Городка виникла ще в юнацькі роки. Старший науковий співробітник Відділу історії Російської академії наук *Савіна Галина Олександрівна* на підставі опрацьованих спогадів *С.М. Виноградського* “Літопис нашого життя”, в статті “Біографія С.М. Виноградського в контексті історії культури. Освоєна база архівних джерел і шляхи їх подальшого пошуку” зазначала: “Городок, якому він віддав свою перевагу, був улюбленим з дитинства... Маєток купив батько з аукціону взимку 1871 р. Ранньою весною батько виїхав туди влаштовувати справи з модернізацією і запуском старого цукрового заводу і взяв з собою сина-підлітка, 14-річного Сергія. Тому без перебільшення можна сказати, що улюбленим місцем в Росії (нічого не вдієш із росіянами — для них все Росія — авт.) для Виноградського протягом майже 45 років був Городок, — до того моменту, коли він у 1917 р. опинився в Одесі, а на початку 1920 р. був змушений емігрувати за кордон у немолодому віці 63 років”.

На підтвердження цього висновку варто подати фрагменти спогадів самого *С.М. Виноградського*. У 1881 р., відразу ж після закінчення Санкт-Петербурзького університету, він схилився до того, щоб переселитися зі столиці Російської імперії в Городок: “Навіщо залишатися у непривітному кліматі північної столиці, писати дисертації, магістерську і докторську, згодом читати лекції, коли там, на півдні, у Городку так давно добре живеться?! Невже мені там не можна влаштуватися для життя і практичної роботи? А наукову роботу я там буду продовжувати на самоті, як і в Петербурзі, влаштувавши там собі лабораторію”. Але цей задум *Виноградському* тоді реалізувати не вдалося. *Г.О. Савіна* у згаданій публікації пише, що причиною цього стали “Сімейні обставини, а саме те, що мати — *Наталія Вікторівна* — вступила після смерті батька (похований на старому городоцькому цвинтарі у 1877 р. — авт.) у другий шлюб з *Карлом Володимировичем Фішманом* (намагався в такий спосіб заволодіти маєтком), і вони облаштувалися у Городку як господарі маєтку та не дозволили *Виноградському* оселитися там”.

Дещо пізніше **С.М. Виноградський** з дружиною хотіли придбати житло в Криму, навіть для цього їздили в Ялту, *“але найпривабливіші райони Криму і Кавказу він відкинув на користь подільського маєтку в Городку”* (Г.О. Савіна “Біографія С.М. Виноградського у контексті історії культури”).

Спочатку Городок стає улюбленим місцем літнього відпочинку **Виноградських**. Згодом Сергій Миколайович успадковує маєток, а від 1905 року і до вимушеної еміграції подільське містечко стає родинним гніздом, в якому **С.М. Виноградському** і його сім'ї жилося комфортно і щасливо.

Видатний російський мікробіолог, академік Російської академії наук **Георгій Олександрович Заварзін** у книзі “Три життя великого мікробіолога” поділив життєвий шлях та наукову діяльність ученого на три періоди, а роки життя у Городку виділив в окреме (друге) життя під назвою “Сільський господар”. Зокрема, **Г.О. Заварзін** писав: *“До самого Городка Сергій Миколайович був з дитинства прив'язаний, там проводив літні гімназійні вакації, там гуляв і полював, там був у гімназійні роки і перший роман”*. Саме в Городку в 1879 році 23-річний **С.М. Виноградський** прийняв важливе для себе рішення — поєднати свою долю з 19-річною **Зінаїдою Олександрівною Тихоцькою**. Сталося це таким чином: Сергій та його брат Олександр познайомилися із Зінаїдою та її братами **Євгеном і Іваном Тихоцькими** під час навчання у Другій київській гімназії. Дружні відносини між дітьми посприяли зближенню батьків, які з часом переросли у родинні стосунки. **Г.А. Заварзін** так описує це у своїй книзі: *“1879 року С.М. провів у Тихоцьких. Зіна вступила на курси — “мабуть для того, щоб піднятися до мого рівня”, — зазначає Виноградський, який зміг завоювати повагу до себе не тільки від поважних колег, озброєний своєю репутацією, але й жінок. Зіну запросили на літо в Городок, і після цього питання шлюбу було вирішене”*.

Сергій Миколайович та Зінаїда Олександрівна разом прожили довгих і щасливих 60 років, упродовж яких виховали чотирьох доньок: Зінаїду, Тетяну, Катерину та Олену.

Проживаючи в Городку, Сергій Миколайович виявив себе талановитим сільським господарем. Завдяки йому спадковий маєток перетворюється на сучасне, на той час, сільськогосподарське підприємство, в якому були побудовані зразкова молочна ферма, завод для розведення племінних коней, на полях запроваджено польові сівозміни, реставровано старі млини і побудовано нові — всього дев'ять, придбано нову сільськогосподарську техніку. Модернізований цукровий завод виробляв найбільше цукру, порівняно з аналогічними підприємствами тодішнього Поділля. Зокрема, 4 червня 1905 року в рапорті чиновника з особових доручень **Рафальського** Київському, Подільському і Волинському губернатору повідомлялося, що тільки *“приблизна сума заробітку, котрий дає цукровий завод Городка селянам, дорівнює 250000 рублів за рік”*. Продукція цього підприємства була високої якості, за що її відзначено нагородою Всесвітньої виставки в Парижі у 1889 році.

Особливою гордістю **С.М. Виноградського** були ліс та фруктовий сад, посаджений ним власноруч на схилах річки Смотрич. Відомий канадський мікробіолог, українець з походження, **Євген Рослицький** у книзі “Сергій Виноградський — передовий мікробіолог світу” так описує захоплення **С.М. Виноградського** городоцьким лісом: *“для плекання цінних порід дерев він збудував спеціальний розсадник, що доставляв йому досить молодняка для понад двох тисяч гектарів землі. Цією модернізацією він гордився, а ліс полюбив. Під час своїх щоденних прогулянок він уважно продовжував культивувати ліс — позначав дерева, які потрібно було зрубувати, також місця, де потрібно було насаджувати нові”*. *“Щодня блукав у лісовій гущавині геть самотою по чотири-п'ять годин, до втоми. Було чудно, почувався прекрасно, тим більше, що, насолоджуючись лісом, я водночас його вивчав, випрацьовував “лісовий окомір”, вкрай необхідний для кожного лісника чи лісогосподаря...”*, — писав **С.М. Виноградський** у своїх спогадах”.

Тільки Жовтневий переворот 1917 року завадив йому завершити в Городку будівництво електростанції. Загалом, маєток, як зазначалося у справах Городоцької земельної управи зі взяття на облік маєтків колишніх власників, складався, не враховуючи цукрового заводу, з трьох економій: “Городоцька”, “Кощарна” і “Ферма”, в яких було споруджено 35 будівель, в тому числі 13 житлових і 22 господарських. В особі **С.М. Виноградського** Городок отримав розумного, талановитого, працелюбного, відповідального господаря. Але, що головне, Сергій Миколайович після довгих років нарешті досяг душевного спокою і щастя, якого не було, коли жив у Петербурзі та працював в Інституті експериментальної медицини.

Мешканці Городка бережуть пам'ять про знаменитого земляка. У вересні 2008 року, з нагоди дня народження **С.М. Виноградського**, в Городку відбулася науково-краєзнавча конференція на тему “Сергій

Маєток родини Виноградських у м. Городок

Миколайович Виноградський і Городоччина”. У конференції взяли участь відомі історики, мікробіологи, краєзнавці: **Мацелюх Б.П.**, член-кореспондент НАН України, доктор біологічних наук, завідувач відділу генетики мікроорганізмів Інституту мікробіології і вірусології ім. Д.К. Заболотного; **Гуменюк М.І.**, доктор медичних наук, генеральний директор ТОВ “Юрія-Фарм”; **Колотилова Н.М.**, кандидат біологічних наук, доцент кафедри мікробіології біологічного факультету Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова (Росія); **Савіна Г.О.**, історик, старший науковий співробітник відділу історії РАН Архіву РАН (Росія); **Комарницький О.Б.** і **Задорожнюк А.Б.**, кандидати історичних наук, викладачі Кам’янець-Подільського національного університету; краєзнавці з Одеси, Хмельницького, Шостки. Своє вітання учасникам конференції надіслав видатний російський мікробіолог, академік Російської академії наук, **Заварзін Г.О.** Саме тоді, на конференції, в доктора медичних наук, провідного наукового співробітника ДУ “Національний інститут фтизіатрії і пульмонології ім. Ф.Г. Яновського НАМН України” **Гуменюка М.І.** виникла ідея виготовити та встановити у Городку пам’ятник **С.М. Виноградському**. Миською радою, для увічнення пам’яті знаменитого мікробіолога, його іменем було названо новозбудовані провулок та мікрорайон індивідуальної житлової забудови (саме в цьому місці колись розміщувалася одна із економія маєтку), сквер у центральній частині міста.

Видавництвом “Бедрихів край” (видавець **В.І. Куфльовський**) випущено у світ декілька книг про **С.М. Виноградського**: “Останній поміщик” (**Г.О. Савіна**), “Сергій Миколайович Виноградський і Городоччина, збірник матеріалів 2-ї Городоцької науково-краєзнавчої конференції”, краєзнавчий збірник “Променистий і щирий мій краю”. У районному краєзнавчому музеї відкрито експозицію, присвячену життю і науковій діяльності геніального вченого. На старому міському цвинтарі відреставровано каплицю, в якій похований батько вченого, **Микола Костянтинович Виноградський**, та могилу **Олени Володимирівни Тихоцької**, матері дружини Сергія Миколайовича.

На постаменті пам’ятника **С.М. Виноградському**, встановленому в Городку, написано: “*Сергій Виноградський — мікробіолог світу*”. “*Такий напис з достовірною точністю відображає життєвий і науковий шлях цього ученого*”, — зазначив доктор фізико-математичних наук, професор, дійсний член НТШ **Василь Шендеровський**, а **Богдан Павлович Мацелюх**, член-кореспондент НАН України, на 2-й Городоцькій науково-краєзнавчій конференції наголосив: “*Росіяни називають С. Виноградського російським ученим, французи — французьким, а українці — українським. Наука — явище інтернаціональне, але кожен її представник нерозривно пов’язаний з тією землею, де він народився і зростав, яка надавала йому сили, і пам’ять про яку зігрівала йому серце на далекій чужині. Розумом С. Виноградський належав тим країнам, які надали йому можливість здійснити наукові відкриття — Німеччині, Росії і Франції, але серцем — тільки єдиній матері-Україні, за якою тужив усе життя*”.

Наостанок зауважмо, що у Франції **С.М. Виноградський** подружився з відомим американським ученим, лауреатом Нобелівської премії (за відкриття стрептоміцину) **Зельманом А. Ваксманом**, уродженцем Подільської губернії (народився в містечку Нова Прилука Вінницького повіту), який неодноразово бував у Радянському Союзі та на зворотньому шляху обов’язково навідувався до **С.М. Виноградського** у французькому місті Брі-Конт-Робер. У своїй книзі він так згадує про ті зустрічі: “*Виноградський ні на що не скаржився і був щасливий, коли Інститут Пастера запропонував йому відновити наукову роботу, хоча продовжував відчувати ностальгію за безкрайними степами і бездонним небом своєї землі. “Ви кожен раз привозите з собою свіжий подих моєї України, моєї рідної України”, — говорив він мені, коли я навідував його, повертаючись з подорожі в Росію, і в цих словах було так багато печалі!...*”

І хоча тлінні останки видатного українця лежать у далекій чужій землі, але його не забули земляки й Україна, і він повернувся нині, вже в камені, на рідну українську землю, в любимий ним Городок. ■

Література

1. **Савіна Г.** Останній поміщик. — Городок: Бедрихів Край. — 2008. — С. 7, 11.
2. **Савіна Г.** Биография С.Н. Виноградского в контексте истории культуры. Освоенная база архивных источников и пути их дальнейшего поиска. — Збірник матеріалів 2-ї Городоцької науково-краєзнавчої конференції “Сергій Миколайович Виноградський і Городоччина. Городок — історичні перспективи. Погляд в минуле і майбутнє”. — Городок : Бедрихів край, 2008. — С. 35, 36.
3. **Заварзін Г.А.** Три жизни великого микробиолога. Документальная повесть о Сергее Николаевиче Виноградском. (Под ред. и с коммент. Н.Н. Колотиловой. Изд. 2-е, исправл. и доп.). — М. : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”. — 2010. — С. 20, 21, 121.
5. “Променистий і щирий мій краю”. Городок на Смотричі — 2. Історико-літературний збірник. — Городок : Бедрихів Край, 2008. — С. 150.
6. **Рослицький Є.** Сергій Виноградський — передовий мікробіолог світу. — К. : Академперіодика. — 2008. — С. 33.
7. Збірник матеріалів 2-ї Городоцької науково-краєзнавчої конференції “Сергій Миколайович Виноградський і Городоччина. Городок — історичні перспективи. Погляд в минуле і майбутнє”. — Городок : Бедрихів край. — 2008. — С. 22, 133, 136, 143, 151.
9. **Зельман А. Ваксман.** “С.Н. Виноградский: его жизнь и деятельность. История великого бактериолога”. “Рассказы о великом бактериологе”. Составители Ю.А. Мазинг, Т.В. Андришкевич, Ю.П. Голиков. — СПб: Росток. — 2002. — С. 45.

Книги про С.М. Виноградського

Експозиція у Городоцькому районному краєзнавчому музеї
про життя і наукову діяльність С.М. Виноградського

Каплиця на старому міському цвинтарі в м. Городок,
у якій похований батько С.М. Виноградського,
Микола Костянтинович Виноградський

Могила Олени Володимирівни Тихоцької
на старому міському цвинтарі в м. Городок